

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

БІОЛОГІЯ
ТА
ЕКОЛОГІЯ

Науковий журнал

Заснований у 2015 році

Виходить двічі на рік

Том 9
№1 • 2023

Полтава • 2023

БІОЛОГІЯ ТА ЕКОЛОГІЯ

Науковий журнал

Засновано 2015 року

Засновник та видавець:

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації –
серія КВ № 21850-11750 Р від 21 грудня 2015 року

Включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»),
публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з біологічних наук
(Наказ МОН України №886 від 02.07.2020 року)

*Журнал «Біологія та екологія» публікує оригінальні матеріали
(експериментальні, теоретичні і методичні статті, а також короткі повідомлення,
огляди і рецензії) за результатами досліджень у різних галузях біології та екології*

Редакційна колегія:

Головний редактор: С. В. Гапон, д.б.н., проф., Полтава, Україна

Члени редакційної колегії:

Л. М. Гомля, к.б.н., доц., Полтава, Україна
Р. С. Гриньов, к. ф.-м. н., Аріель, Ізраїль
С. І. Дубінін, д.м.н. проф., Полтава, Україна
Д. В. Дубина, д.б.н., проф., Київ, Україна
С. Я. Кондратюк, д.б.н., проф., Київ, Україна
О. В. Лукаш, д.б.н., проф., Чернігів, Україна
Л. Г. Любінська, д.б.н., проф., Кам'янець-Подільський, Україна
В. В. Никифоров, д.б.н., проф., Кременчук, Україна
В. М. Писаренко, д.с.-г.н., проф., Полтава, Україна
О. В. Севериновська, д.б.н., проф., Дніпро, Україна
Л. П. Харченко, д.б.н., проф., Полтава, Україна
Л. М. Фельбаба-Клушина, д.б.н., проф., Ужгород, Україна
Володимир Зав'ялов, д.м.н., проф., Турку, Фінляндія

Адреса редакції:

кафедра ботаніки, екології та методики навчання біології,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003, Україна

e-mail: orlovskiy886@gmail.com

*Друкується за рішенням ученої ради Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка (протокол № 14 від 30.06.2023 р.)*

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ	7
БОТАНІКА	
<i>Гапон С. В., Фельбаба-Клушина Л. М., Гапон Ю. В.</i> МАЛОПОШИРЕНІ ОВОЧЕВІ І ПРЯНО-АРОМАТИЧНІ РОСЛИНИ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В ОЗЕЛЕНЕННІ	8
<i>Гомля Л. М., Перерва В. М., Харченко Л. П., Шкура Т. В.</i> АДВЕНТИВНА ФРАКЦІЯ ФЛОРИ ЛУК ПОЛТАВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	16
<i>Жук М. В.</i> ЕКОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ФЛОРИ ЛУК РОМЕНСЬКО-ПОЛТАВСЬКОГО ГЕОБОТАНІЧНОГО ОКРУГУ	24
<i>Ищук Л. П.</i> ДВОРІЧНІ КВІТНИКОВІ КУЛЬТУРИ В КОЛЕКЦІЇ БОТАНІЧНОГО САДУ БІЛОЦЕРКІВСЬКОГО НАУ	34
<i>Клепець О. В.</i> СКЛАД І СТРУКТУРА УГРУПОВАНЬ ГІДРОФІТІВ РІЗНОТИПНИХ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ м. ПОЛТАВИ	47
<i>Красовський В. В., Черняк Т.В., Гапон С.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ КОЛЕКЦІЙНОГО НАСАДЖЕННЯ МАКЛЮРИ ТРИЗАГОСТРЕНОЇ (<i>MACLURA TRICUSPIDATA</i> (CARRIÈRE) BUREAU) В УМОВАХ ХОРОЛЬСЬКОГО БОТАНІЧНОГО САДУ	59
<i>Фельбаба-Клушина Л. М., Гукливіська А. В.</i> РЕЛІКТОВІ УГРУПОВАННЯ З <i>EMPETRUM NIGRUM</i> L. (<i>EMPETRACEA</i>) НА БОРЖАВСЬКОМУ ГІРСЬКОМУ МАСИВІ (УКРАЇНСЬКІ КАРПАТИ): СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ.....	68
ЕКОЛОГІЯ	
<i>Басараба І. В., Суходольська І. Л.</i> ВМІСТ СПОЛУК НІТРОГЕНУ У ВОДНИХ ЕКОСИСТЕМАХ РІЗНОГО ТИПУ	75
БІОЛОГІЯ ЛЮДИНИ І ТВАРИН	
<i>Дубінін Д. С.</i> ОСОБЛИВОСТІ БУДОВИ ВНУТРІШНЬОПЕЧІНКОВИХ ЖОВЧНИХ ШЛЯХІВ ТРАВОЇДНИХ ССАВЦІВ	85
<i>Долженко Ю.В.</i> МОРФОЛОГІЯ ЖІНОЧИХ ЧЕРЕПІВ XVII–XVIII СТ. ІЗ БАТУРИНА	93
<i>Сербін С.І., Дубина С.О., Бондаренко С.В., Білаш В.П., Свінцицька Н.Л., Каценко А.Л., Корчан Н.О.</i> ГІСТОЛОГІЧНІ ТА МОРФОМЕТРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МУКОЦИЛІАРНОЇ СИСТЕМИ СЛИЗОВОЇ ОБОЛОНКИ НИЖНЬОЇ ТА ЗАДНЬОЇ СТИНОК ЛОБОВОЇ ПАЗУХИ ЛЮДИНИ У НОРМІ.....	110
ІСТОРІЯ НАУКИ	
<i>Самородов В. М., Кигим С. Л.</i> СЛІДАМИ ДОЛІ НЕПЕРЕВЕРШЕНОГО ПЕДАГОГА ТА НАУКОВЦЯ: ДО 95-РІЧЧЯ (1927–1993) Т. П. ГОЛОВИ	118
<i>Шиян О. А., Самородов В. М.</i> ПОЛТАВЩИНА ВШАНУВАЛА ПАМ'ЯТЬ АКАДЕМІКА ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО	120
РЕЦЕНЗІЇ	
<i>Кузьменко Н. В., Шиян О. О.</i> ЖИТТЯ У ЛЮБОВІ ДО ЛЮДЕЙ І ПРИРОДИ	123
ДАНІ ПРО АВТОРІВ	127
ВИМОГИ ДО АВТОРІВ	130

СЛІДАМИ ДОЛІ НЕПЕРЕВЕРШЕНОГО ПЕДАГОГА ТА НАУКОВЦЯ: ДО 95-РІЧЧЯ (1927 – 1993) Т. П. ГОЛОВОЇ

Груднева сторінка календаря знаменних та пам'ятних дат Полтавщини 2022 року позначена ювілеєм званої дослідниці природи та освітянки Голової (у дівочтві Чібісова) Тамари Павлівни. Народилась ювілярка 16 грудня 1927 р. у м. Тула в родині робітника. У 1936 р. почала навчання в середній школі, яке продовжила у м. Куйбишев, куди родина разом із заводом, де працював батько Тамари, виїхала під час евакуації. Різнобічно обдарована людина, вона з відзнакою у 1951 р. закінчила біолого-грунтознавчий факультет Московського державного університету. Рік працювала лаборантом на кафедрі вищих рослин. Згодом вступила до стаціонарної аспірантури, де спеціалізувалась над вивченням цікавого та малодослідженого розділу ботаніки – карпології, вивчаючи морфологію та анатомію плодів бур'янів родини Складноцвіті. У цей час займалась педагогічною роботою, проводила зимові практичні заняття з морфології рослин і літню практику для студентів I курсу університету. Вже тоді проявила себе здібним та ініціативним педагогом і вихователем. У 1955 р. закінчила аспірантуру університету і була направлена на роботу до Полтавського сільськогосподарського інституту (ПСГІ) (нині Полтавський державний аграрний університет). Через рік захистила кандидатську дисертацію на тему «Сравнительно-морфологическое исследование плодов сорных сложноцветных СССР». У сільськогосподарському інституті Т. П. Голова пройшла шлях від асистентки кафедри ботаніки до її завідувачки. У 1962 р. вона була прийнята до Всесоюзного ботанічного товариства та його Українського відділення.

Серед професорсько-викладацького складу інституту Тамара Павлівна зажила слави справжньої ерудованої інтелігентки, не просто очільниці кафедри, а друга – розрадника, який завжди допоможе. Що ж до студентства, то й тут її авторитет був беззаперечним. Прекрасний лектор, вона робила все, щоб складний матеріал з ботаніки легко сприймався аудиторією. Для цього вона єдина серед викладачів агрофаку за допомогою різнокольорової крейди робила на дошці чудові малюнки, надто різних тканин та внутрішньої будови різних органів рослин. Для лабораторних занять вона особисто виготовляла кольорові таблиці, які були настільки досконалі, що і зараз використовуються викладачами у навчальному процесі. Зрозумівши, що студенти не засвоїли викладений матеріал, Тамара Павлівна організовувала цікаві консультації, не рахуючись з власним часом. Завідувачка кафедри вона із задоволенням проводила засідання Ботанічного гуртка. Студенти активно брали участь у його роботі. Це були не лише першокурсники, а й студенти старших курсів. Останні, під керівництвом Т. П. Голови виконували певну частину власної дипломної роботи. Серед них були дипломники відомої селекціонерки Є. С. Гуржій, які разом з Т. П. Головою досліджували анатомічну будову стебел конопель та будову сім'яніжок насіння гороху. Але серед дослідницьких пріоритетів ювілярки було вивчення морфології плодів та насіння бур'янів. Наведемо тільки деякі із них. Перш за все, дослідження плодів 20 видів полину. За отриманими при цьому даними був складений ключ для їх визначення, його супроводжували досконалі та наочні малюнки. Саме Т. П. Голова першою знайшла й описала для Полтави амброзію полинолисту. Тоді, більш ніж 50 років тому, вона всебічно вивчила здатність цього бур'яну формувати різні за морфологією та фізіологією плоди – гетерокарпію. Це явище полтавська дослідниця вирізняла як одну з найнебезпечніших адаптивних ознак амброзії. Грунтовно та всебічно вона доклалась до вивчення іншого важкого для визначення бур'яну-паразиту повитиці. Їй належить перший та, мабуть, єдиний в Україні визначник видів

повитиці за морфологією насіння. У 1968 р. він навіть експонувався на ВДНГ СРСР. Всі зазначені напрацювання були частинами загальної праці – омріяного дослідницею «Определителя сорных растений СССР по плодам и семенам». Та, на жаль, ця капітальна праця через низку різних обставин так і не була завершена. Слід відмітити, що ця праця не втратила свого значення і для умов незалежної України. Нині в нашій державі подібні глибокі монографічні роботи практично ніким не ведуться.

Були й інші цікаві наукові напрацювання – геоботанічні, природоохоронні тощо. Окремої характеристики заслуговує комплексна дослідницька робота Т. П. Головою зі своєю колегою – професійною знавчиною лук – Є. Д. Кононович з вивчення впливу водного та сольового режиму ґрунтів на ботанічний склад і продуктивність засолених луків. На жаль, вона майже не відома сучасним фахівцям, хоч через масове вторинне засолення має неабияке практичне значення.

Слід пам'ятати, що саме Т. П. Голова, разом з доцентом Б. О. Головою та аспірантом В. М. Самородовим на початку 1976 р. вперше в області почали друкувати на шпальтах обласної газети «Зоря Полтавщини» відомості про «Червону Книгу». Згодом, вони ж стали вести в цьому виданні рубрику «До Червоної Книги», види флори Полтавщини, які занесені до неї та які слід ретельно охороняти на теренах нашого краю. Згодом до них приєднався відомий натураліст Д. С. Івашин. Публікації цього тандему розширили коло друкованих видань, їх розвідки передруковували районні газети. Згадані матеріали використовувались журналістами радіо та телебачення, що сприяло підняттю свідомості громадян, їх знань та рівню заповідної справи на Полтавщині. У 1992 році, на основі цих розширених публікацій, із залученням низки фахівців було видано книгу «Щоб росли горицвіти» (розповіді про рідкісні рослини та тварини Полтавщини), яка стала по суті першою регіональною «Червоною Книгою».

Напружена організаційна, педагогічна та наукова діяльність вплинула на стан її здоров'я. Через це Тамара Павлівна за власним бажанням в 1978 р. звільнилась з інституту.

У фондах та науковому архіві Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського зберігаються матеріали про життєвий шлях і наукову діяльність Т. П. Голової: автореферат кандидатської дисертації, звіт на тему «Влияние степени и характера засоления почвы кормовых угодий на ботанический состав травостоя» (1964–1970), підготовлений разом з кандидатом сільськогосподарських наук, доцентом кафедри ботаніки ПСГІ Є. Д. Кононович; документи: Партійний квиток члена КПРС, облікова картка члена КПРС, заява до організації КПРС агрономічного факультету ПСГІ датована 20.08.1991 р. про вихід з лав партії за формулюванням самої Т. П. Голової «через політику керівництва партії».

Значний інтерес і захоплення викликає невелика книжечка «Заметки фенолога» самостійно видана (Дедиздат. Полтава, 2008 р.) чоловіком Тамари Павлівни кандидатом біологічних наук, завідувачем кафедри захисту рослин і зоології ПСГІ Б. О. Головою. Відомості про розвиток рослин за місяцями року в свій час були підготовлені Т. П. Головою, а зоологічну складову опрацював Борис Олександрович. У свій час подружжя науковців вело однойменну рубрику в обласних газетах «Зоря Полтавщини» та «Комсомолец Полтавщини». Згодом на цьому матеріалі була написана книжка. У фототеці музею зберігаються унікальні світлини, на яких зображена Тамара Павлівна у колі родини М. І. Гавриленка. Це був чудовий тандем натуралістів, відомих полтавських інтелігентів.

Родина Голових проживала в Полтаві по вул. Гребінки, 12 разом з доньками – Зоєю (1952 р. н.) та Юлією (1957 р. н.) та батьками Тамари Павлівни пенсіонерами, які переїхали до них у 1957 р. Садиба цієї родини була справжнім центром зустрічей для всіх природознавців та інтелектуалів не лише Полтави, а й інших міст.

*Віктор Самородов,
Світлана Кигим*